EKONOMSKA ŠPIJUNAŽA U SVETLU NOVOG MEĐUNARODNOG EKONOMSKOG PORETKA

Rejhan R. Kurtović, mr

Internacionalni - Univerzitet u Novom Pazaru
Novi Pazar, Srbija
r.kurtovic@uninp.edu.rs

Ilija Zindović, prof. dr

Univerziteta Privredna akademija u Novom Sadu
Novi Sad, Srbija
zindovic.ina@open.telekom.rs

Dušan Novaković, prof. dr

Univerzitet Megatrend u Beogradu
Beograd, Srbija
adv.novakovic@gmail.com

Apstrakt

U radu se, u jednom kraćem obsegu, nastoji prikazati problem jednog segmenta savremenog međunarodnog ekonomskog poretka. Taj problem ogleda se u aktivnostima vršenja ekonomske špijunaže koja je, sa razvojem industrijske proizvodnje, dobila obeležje privrednog življenja. U cilju ekonomskog prosperiteta, pa i političkog uticaja, prikupljaju se informacije svih vrsta, svaki deo tih informacija se ceni i sa njima se posebno postupa. Osnivaju se i usavršavaju škole za obuku radi vršenja ekonomske špijunaže ali ne zaostaje ni preduzimanje mera za zaštitu od vršenja takvih delatnosti. Pravna zaštita na nivou države pokazala se kao nedovoljna pa zaštita kroz privatni sektor obezbeđenja, u različitim oblicima, sve više dolazi do izražaja.

Ključne reči: ekonomski poredak, informacije, špijunaža, uticaj, zaštita

ECONOMIC ESPIONAGE IN THE LIGHT OF THE NEW INTERNATIONAL ECONOMIC ORDER

Abstract

This paper, in a short manner, aims to show the problem of one segment of the modern international economic order. This problem is reflected by the activities of economic espionage, which, with the development of industrial production, has become a kind of economic lifestyle. For the purpose of economic prosperity, as well as political influence, information of all kinds is collected, every part of this information is assessed and separately treated. Also, schools for economic espionage have been established in order to improve

training, but also measures for protection from such activities have been undertaken. Legal protection at the state level has proven to be insufficient, and the protection of the private sector security, in various forms, is increasingly coming to the fore.

Keywords: economic order, information, intelligence, influence, protection

JEL codes: K19

UVOD

Danas mnoge zemlje, čak i one prijateljske, međusobno vode ekonomske ratove u kojima se kao glavno oružje koristi ekonomska špijunaža. Prema procenama FBI-a, Sjedinjene Države trpe godišnje između 250 i 330 milijardi dolara štete zbog industrijske špijunaže, dok industrijska špijunaža svake godine ošteti nemačka preduzeća za najmanje 53 milijardi evra. Pored toga, prema zajedničkom izveštaju koji su američkom kongresu podnele 14 američkih obaveštajnih agencija, američke korporacije, univerziteti i država godišnje gube do 50 milijardi dolara zbog „onlajn“ krađa poslovnih tajni izvedenih provalama u kompjuterske sisteme.

Sama reč „špijunaža“ potiče od starog francuskog glagola „espier“ prevedenom u smislu: gledati sa daljine, ili videti ili otkriti nešto što je ili bi trebalo biti sakriveno. U početku špijunaža je imala vojni karakter, ali vremenom sve više prerasta u sredstvo za prikupljanje podataka za ekonomsku moć, kao i unutrašnju i spoljnu politiku jedne države.

Špijunaža se može javiti u nekoliko oblika. S obzirom na objekt interesa špijunaža može biti: politička, vojna i ekonomska.

Ekonomska špijunaža predstavlja skup dobro planiranih i veoma stručno izvedenih aktivnosti u cilju pribavljanja poverljivih ekonomskih informacija, koje su od koristi za poslovne projekte firme ili zaštitu ekonomskih interesa svoje države. U suštini ekonomska špijunaža znači nelegalno prikupljanje ekonomskih podataka i informacija, koje konkurentske firme čuvaju u tajnosti. U tu svrhu koriste se sredstva kao što su zapošljavanje svojih ljudi u konkurentskim kompanijama, angažovanje specijalizovanih agencija, korišćenje diplomatskih predstavnika u inostranim zemljama gde kompanija ima poslovne interese itd.

Širok je spektar metoda i načina prikupljanja podataka ekonomskom špijunažom i kreću se od klasičnih, kao što su krađa i kupovina, do korišćenja sredstava visoke tehnologije. Pored toga mogu se navesti još i učešća na raznim međunarodnim forumima kao što su izložbe, sajmovi, naučni simpozijumi, konferencije, medijska izveštavanja, ekspertske ocene i analize i dr.

U 57 zemalja u svetu postoje državne institucije koje se bave industrijskom špijunažom, a još oko 100 zemalja izdvaja značajna budžetska sredstva za pokrivanje troškova industrijske špijunaže, među kojima prednjače: Nemačka, Japan, Francuska, Rusija, Kina i Južna Koreja.

Pored naziva ekonomska špijunaža u literaturi i svakodnevnom životu, mogu se sresti i drugi termini koji označavaju ovu pojavu, kao što su privredna i industrijska špijunaža.

NASTANAK I RAZVOJ EKONOMSKE ŠPIJUNAŽE

Prvi obrisi špijuniranja zabeleženi su još 1500. godine pre n.e. kada je Mojsije odabrao 12 špijuna i poslao ih u drugu zemlju sa zadatkom da razgledaju zemlju, narod da li je jak ili slab, koliko ih ima, da li su dobri ili zli, kakvi su gradovi, da li su utvrđeni ili ne (po Starom zavetu, Biblija).

Generalno, kao posebna i specifična delatnost države špijunaža se po prvi put javlja već sa prvim sukobima između država Starog veka. Špijunaža je tada korišćenja kao sredstvo za vreme rata ili neposredne ratne opasnosti za prikupljanje podataka o vojnoj moći, oružanim snagama, sistemu odbrane, strateškim vojnim planovima i namerama, količini i vrsti oružja kao i drugim podacima koji su značajni za vojnu snagu suprotne strane. [5, str. 128]

Kada je u pitanju ekonomska špijunaža, kao posebna vrsta špijunaže, korene njenog razvoja nalazimo još u staroj Kini. Prema jednoj legendi, kineska princeza je u XV veku napustila svoju otadžbinu sa kapom od cveća na glavi. U cveću su bile skrivene čaure svilene bube koje je tajno odnela princu u Indiji svom budućem mužu. Tako je Indija počela da proizvodi svilu krađom čaura svilenih buba iz Kine. Zanimljiv je i primer čuvenog kineskog porculana. Naime, u Kini je sve do XVII veka čuvana tajna kineskog porculana, dok jezuitski sveštenik D. Antrkol nije uspeo da uđe u kineske carske radionice, upozna tehnologiju proizvodnje, i ukrade izvesnu količinu istog i prenese u zapadnu Evropu. [1, str. 45]

Radi zaštite svoje tehnološke premoći, još od 1790. godine, u Engleskoj su postojali strogi zakoni koji su zabranjivali izvoz planova iz tekstilnih manifaktura. U tome periodu i u Brazilu su bile uvedene žestoke kazne za pokušaj krijumčarenja biljke ili semena kaučuka kako bi se sačuvao monopol na kaučuku. [4, str. 23]

Dolaskom Hitlera na vlast i stvaranjem nacističke Nemačke, počinje veliki uspon ratne, a samim tim i ekonomske špijunaže. Primenjuje se načelo "totalne špijunaže" koje glasi: *Nema podataka koji nije važan, nema mesta koje nije interesantno i za špijuna su sposobni svi deca, odrasli, vojnici, seljaci, intelektualci.*

Posle drugog svetskog rata dolazi do usavršavanja ekonomske špijunaže. U ilegalnom istraživanju konkurentskih aktivnosti na meti su visoke tehnologije, industrija naoružanja, elektronika, informacione tehnologije, farmaceutika, svemirski programi, automobilska industrija itd. [1, str. 59]

PREDMET I CILJ EKONOMSKE ŠPIJUNAŽE

Kao predmet ekonomskog špijuniranja javlja se sve ono što je nepoznato a što se želi doznati. Predmet interesovanja najčešće se javlja u sledećim sferama:

- Minerale sirovine.
- Tehnološke inovacije i tehnička unapređenja,
- Naučna istraživanja, i
- Kosmička dostignuća.

Mineralne sirovine su od najstarijih vremena do danas privlačile pažnju i predstavljale interes obaveštajnih službi. U osnovi interesa za mineralne sirovine, na planu ekonomske špijunaže, leži ustvari izuzetno veliki politički, socijalni, vojno-

strategijski značaj ovih iscrpljivih, neobnovljivih i često neravnomerno razmeštenih prirodnih resursa. Ta neravnomernost se odnosi kako na zemljinu koru, tako i na određene zemlje, regione, kontinente, i društveno političke sisteme.

Tehnologija je postala činilac koji u odlučujućoj meri određuje uspeh poslovne kompanije i u velikoj meri uređuje međunarodne ekonomske odnose. Na razradu nove tehnološke zamisli ponekad je potrebno uložiti velika finansijska sredstva i dug vremenski rad, zbog toga gro multinacionalnih kompanija vodi se idejom da je jeftinije do određene inovacije doći na ilegalan način špijunažom, nego kupovinom ili ulaganjem u istraživački rad. Stoga se lako dolazi do zaključka koji je izrekao italijanski stručnjak za špijunažu, Ivo Ingo, da je špijunaža u toj oblasti „jedan od najunosnijih poslova”.

Naučna istraživanja su takođe izložena ekonomskoj špijunaži. U tu svrhu, prate se sva područja života, koja su u vezi sa naučnim istraživanjem, pronalascima, sredstvima veze, medicinom, topografijom, ekonomijom, sociologijom, političkim naukama, pravom. Uzmimo za primer istraživanje u oblasti medicine, vezano za istraživanje radi pronalaženja novog leka za lečenje neke teške bolesti. Pronalaženje i proizvodnja takvog leka za neku kompaniju može da znači pravi “bum” u komercijalnom pogledu. S druge strane, ako bi toj kompaniji, koja je u istraživanje uložila ogroman novac, ta formula bila ukradena od konkurentske kompanije, prva kompanija ne samo da bi bila oštećena već bi mogla biti ugrožena i njena stabilnost.

Kao predmet interesovanja ekonomske špijunaže mogu se javiti i kosmička dostignuća. Naučno-tehnički progres doprinosi razvoju kosmičkih dostignuća i nuklearne tehnike. Iako kosmička dostignuća i razvoj na polju nuklearne tehnike imaju i komercijalni karakter i mogu predstavljati predmet ekonomske špijunaže. Kosmička tehnika se sve više poboljšava na liniji pronalaženja novih tipova i tehnika pravljenja snimaka boljeg kvaliteta (aparature, foto i video materijala). Stoga je i ovo područje postalo interesantno za špijuniranje, pa će u budućnosti biti sve teže sačuvati takve podatke i metodologiju primene tehnike.

Ciljevi ekonomske špijunaže jesu prikupljanje zaštićenih podataka (najčešće poslovnih tajni) iz poslovanja neke kompanije od strane neovlašćenih lica ili neke druge kompanije. Ciljevi ekonomske špijunaže su i: proučavanje poslovne strategije konkurentskih firmi ili država, proučavanje novih poslovnih projekata, proučavanje planova, istraživanje novih proizvoda, mogućnosti nastupa na stranom tržištu, nadvladavanje konkurenata u potrazi za novim tržištem ili u nadmetanju za nove poslove i suzbijanje konkurencije na novom i potencijalnom tržištu. [6, str. 63, 65]

U cilju ekonomske špijunaže konkurencija traži informacije svih vrsta, svaki deo tih informacija posebno se ceni i sa njima se izuzetno postupa.

Krajnji cilj ekonomske špijunaže je finansijska dobit, i poslovni uspeh onih koji vrše špijunažu. Logično je da se određene aktivnosti u vezi ekonomske špijunaže sprovede radi ostvarenja određenih ekonomskih koristi, na šta nas navodi i sama jezička konstrukcija i značenje izraza ovog vida špijunaže. Međutim, ta korist ne mora uvek biti izražena u finansijskoj dobiti, ona može biti izražena i kroz određene prednosti i druge pogodnosti, kao što su: veća popularnost proizvoda te kompanije zbog nove modernizacije proizvoda, ili pak diskvalifikacija konkurencije, i dr. Globalno gledano, sve aktivnosti u vezi ekonomske špijunaže, koje su

komercijalnog karaktera, sprovode se radi jačanja i širenja kompanije, a što se reflektuje i na uvećanje dobiti. [4, str. 269]

U delatnosti koja se može tretirati kao ekonomska špijunaža ne retko je prisutan javno-pravni element, koji izražava interes države. Stoga, kada se govori o ekonomskoj špijunaži, pored čisto ekonomskog cilja, može se govoriti i o ciljevima javno pravnog karaktera. Ne retko, u praksi dolazi do sjedinjenja ciljeva multinacionalne kompanije i matične države. Tačnije rečeno u tim slučajevima dolazi do stvaranja određenog kompromisa ciljeva. Kako ističe Galbraith, "razvijena korporacija u mnogo čemu predstavlja produženu ruku države, dok je država u značajnim pitanjima instrument industrijskog sistema". Država sa jedne strane ekonomskom špijunažom zadovoljava svoj javno-pravni interes, a sa druge strane multinacionalne kompanije kroz takvu delatnost zadovoljavaju svoj ekonomski interes, ili ako istog nema dobijaju određene beneficije od svoje države. Špijun pod "pokrivačem" poslovnog čoveka lakše sklapa poznanstva, slobodnije putuje i deluje od špijuna koji se u ambasadama po inostranstvu predstavljaju kao politički savetnici, atašei za kulturu ili štampu, ili vojni izaslanici. Na taj način, daleko je veća mogućnost da se proдре do najčuvenijih poslovnih tajni velikih konkurentskih kompanija. [3, str. 45]

PRISTUPI ŠKOLE EKONOMSKE ŠPIJUNAŽE

U globalnoj ekonomiji današnjice, vode se ratovi u kojima ne učestvuju armije i ne koristi se klasično oružje. Mnoge zemlje vode ekonomske ratove, u kojima je omiljeno oružje – ekonomska špijunaža. Učesnici u operacijama ekonomske špijunaže nisu samo pojedinci ili kompanije (domaće ili strane), nego i strane države. Strane države se mogu baviti industrijskom špijunažom radi prikupljanja informacija koje im pomažu u tehnološkom razvoju vlastite industrijske osnove, radi eventualne dalje trgovine takvih informacije i njihove dalje prodaje trećim državama radi sticanja dobiti ili pak ustupanja tih informacija trećim državama radi stvaranja strateškog političkog ili vojnog partnerstva. Na taj način ekonomska špijunaža, pogotovo kada je reč o zaštićenim informacijama u vojnoj industriji prerasta u pitanje nacionalne, regionalne ili čak globalne bezbednosti. Premda se obaveštajne službe većine država u svetu između ostalog bave i ekonomskom špijunažom, neke od država donose i posebne zakone za zaštitu vlastitih ekonomskih subjekata i nacionalne bezbednosti, i prave posebne strategije pristupu ekonomskoj špijunaži. Kao što je navedeno u 57 zemalja u svetu postoje državne institucije koje se bave ekonomskom špijunažom.

Kolevka moderne ekonomske obaveštajnosti je Francuska. Ona je još u srednjem veku imala razvijenu obaveštajnu mrežu koja se pored vojnih bavila i ekonomskim obaveštajnim poslovima. U tom smislu Francuska je prva u svetu osnovala školu za obučavanje ekonomskih obaveštajaca, koju su nazvali Škola za ekonomsko ratovanje, Francuska ima nekoliko stotina agenata koji se bave ekonomskom špijunažom u korist države, a ti agenti nazivaju se Generali spoljne bezbednosti. Glavna služba koja se bavi ovim vidom špijunaže u Francuskoj jeste DGSE (Generalna direkcija spoljne bezbednosti). Francuska je jedina država koja nema

problema da se u ekonomsko obaveštajnom ratu zameri SAD-u od kojih svi zaziru, i predstavlja glavnog obaveštajnog protivnika SAD u Evropi. Osnova Francuske ekonomske špijunaže je ekonomska odbrana zemlje. U tom smislu Francuska stimuliše razvoj informacionih i bezbednosnih mreža nacionalnih kompanija, i sudeluje u povezivanju istih kako bi se očuvala njihova ekonomska stabilnost i bezbednost u unutrašnjoj i spoljnoj trgovini. [6, str. 78]

Sjedinjene Američke Države kao vojna i ekonomska super sila tradicionalno prednjače u domenu ekonomske špijunaže, a naročit primat u ovoj oblasti zauzimaju u XX veku. Pored toga što one špijuniraju inostrane kompanije, i ekonomske sisteme, i same su izuzetno izložene problemu ekonomske špijunaže, danas naročito od Kine. Za vreme takozvanog “hladnog rata” protiv SSSR-a američka obaveštajna delatnost bila je usmerena pretežno na vojne kapacitete i tehnologije, da bi se posle toga polako počela prebacivati u sferu ekonomske špijunaže. Poseban zaokret kada je u pitanju ekonomska špijunaža u SAD-u napravljen je dolaskom na mesto predsednika Bila Klinton 1992. godine. Tada je Bil Klinton formirao Nacionalni Ekonomski savet, čija je pretežna uloga bila poboljšanje kompetitivnosti u američkoj trgovini i privredi. Pažnja se usmeravala na razvijanje novih tržišta, a prikupljanje ekonomskih podataka postajalo je jedan od najvažnijih zadataka obaveštajnih službi. Ohrabrivane su kompanije da dobijene obaveštajne podatke dele između sebe radi sveukupnog poboljšanja kompetitivnosti, dok je CIA izdavala Dnevni briefing ekonomske špijunaže, u kome su sadržani podaci dobijeni ekonomskom špijunažom. Pored toga, američka vlada sprovodi agresivno lobiranje kod stranih država u korist američkih kompanija, radi dobijanja unosnih poslova. Tamo gde druga sredstava zakažu na kraju se koristi dobro poznata američka vojna moć. U poslu ekonomske špijunaže u SAD uključene su sve obaveštajne strukture: CIA, NSA, vojne agencije, špijunski sateliti vojske, sistem za prisluškivanje kao što je Echelon. Preko ovih sistema vlada SAD-a svakodnevno skuplja i analizira milijarde informacija, iz kojih se izdvajaju i obrađuju bitne, i kao takve dostavljaju kompanijama koje bi mogle imati višestruke koristi od njih. Američke kompanije su samo tokom 2012. godine izgubile 300 milijardi dolara prihoda zbog krađe komercijalnih tajni. Iz tih razloga početkom 2013. godine SAD su predstavile novu strategiju protiv industrijske špijunaže, zbog kako se navodi “dramatičnog porasta” opasnosti od hakera, odnosno “sajber” špijuna. Nova američka strategija, predviđa kazne i trgovinske akcije protiv pojedinaca i zemalja koje špijuniraju američke trgovinske tajne. Vlada je saopštila da se sve više širi ekonomska špijunaža, ne samo putem hakerskih napada, nego i regrutovanjem bivših zaposlenih u američkim kompanijama koji imaju informacije o njihovom poslovanju. U izveštaju Obamine administracije se navodi da su poslovne tajne vrednosti stotine miliona dolara ukradene zahvaljujući bivšim zaposlenim u Fordu, Diponu, Dženeral Motorsu, Kargilui i Motoroli. I sam predsednik Obama se založio za pomoć američkoj industriji u zaštiti kompjuterske mreže od hakerskih napada, posebno u kritičnim ekonomskim sektorima kao što su bankarstvo, energetika i transport.

Jedna od specifičnih zemalja po mogo čemu kada je u pitanju ekonomska špijunaža jeste Japan. Posle II svetskog rata Japan je izašao sa velikim gubicima, razoren i uništen, sa dve bačene atomske bombe na njega. Međutim, uprkos tome, Japan se brzo uzdigao i počeo da predstavlja ozbiljnog igrača na svetskoj ekonomskoj sceni.

Glavni razlozi takvog preokreta kriju se u nekoliko specifičnosti. Japan je totalno drugačija zemlja od svih zapadnih zemalja, postoji velika udaljenost Japana od drugih zemalja, zastupljeni su poseban jezik i kultura, kao i visok patriotizam. Japanski menadžment ima jedinstven pristup upravljanju preduzećima, gde se svaki zaposleni oseća kao deo porodice i apsolutno je lojalan zajedničkoj ideji – osvajanju svetskog tržišta. Svi ekonomski faktori u Japanu imaju isti cilj, koji se ne bi mogao ostvariti bez odgovarajuće i adekvatne ekonomske špijunaže. Dve osnovne odlike japanske ekonomske špijunaže su:

1. Intezivno korišćenje informacija u ofanzivnoj politici industrijskog razvoja.
2. Dinamično upravljanje tajnama uz jasno označavanje stratejskih tajni koje se štite po svaku cenu od ostalih država.

Takođe, Japan veliku pažnju poklanja uticajnosti u svetu, lobiranju, a za ekonomske obaveštajce se koristi svaki Japanac u bilo kojoj zemlji u svetu. Japanska Macušita škola za biznis i menadžment, u kojoj se školuje poslovna elita Japana, i koja predstavlja najbolju ustanovu te vrste, garantuje Japanu dugoročnu prednost na polju ekonomske obaveštajnosti, jer kvalitetan kadar, uz kulturu jedinstva i zajedničkog cilja je siguran garant za to. [6, str 92]

Posebnu pažnju u ekonomskom razvoju ali i ekonomskoj špijunaži privlači Narodna Republika Kina. Kina predstavlja narastajuću ekonomsku i obaveštajnu snagu. Danas u Kini prema nekim procenama deluje preko 70.000 obaveštajaca uključenih u obaveštajni rad pod okriljem ISTIC (Institut za naučnu i tehnološku informaciju Kine). Kina poslednjih deset godina posebno špijunira SAD, i to u sferi visokih tehnologija poput računarskih i kosmičkih. Poseban slučaj je ubacivanje agenata u Los Alamos, američku laboratoriju za razvoj nuklearnog oružja, što se do tada smatralo nemogućim. Tako su kineski hakeri poznati kao “Šangajska grupa” ukrali podatke 141 strane kompanije koje rade u 20 različitih oblasti. Hakeri su došli do informacija o projektima koji se pripremaju, cenama njihovih proizvoda, planovima za razvoj, a takođe saznali podatke o klijentima, crteže, adrese elektronske pošte saradnika i druge lične podatke. Stručnjaci poznate američke kompanije za zaštitu informacija Mandijant tvrde da hakeri rade uz dozvolu kineskih vlasti. Vlade SAD i Kine često razmenjuju optužbe za špijunažu, naročito nakon različitih talasa hakerskih napada na internet stranice američke Vlade, medijskih organizacija i privatnih firmi. Washington naglašava kako je visokim kineskim državicima u nekoliko navrata „izrazio zabrinutost“ zbog krađa, a Peking odbacuje sve navode kao "neutemeljene". Kinesko Ministarstvo spoljnih poslova tvrdi da je Kina bila glavna žrtva hakiranja, i da većina inostranih hakerskih-napada dolazi iz SAD-a. U siromašnom predgrađu Šangaja stacionirano je nezvanično odeljenje Narodnooslobodilačke vojske koje se bavi sajber ratovanjem – jedinica 61398 sa svojim hakerima koji često upadaju na sajtove poznatih američkih kompanija. Ovo međutim nije jedinstven slučaj u Kini. Mandiant, američka firma koja se bavi sigurnošću na mreži, objavljuje studiju koja prati pojedinačne napade od strane najsofisticiranijih kineskih hakerskih grupa poput “Šangajske grupe” ili “Ekipe komentatora”, pa i kineske vojske. Hakeri iz vojske locirani su na periferiji Šangaja, u dvanaesto spratnoj zgradi okruženoj kaficima i restoranima, i to zahvaljujući činjenici da je najviše napada na američke sajtove dolazilo iz ove oblasti. Mnogi analitičari misle i da je “Ekipa komentatora” (*Comment Crew*), ali i da su mnoge

druge “neformalne” hakerske grupe, sponzorisani od strane države ili da njima upravlja vojska. S obzirom na činjenicu da pored poznatih američkih kompanija napadaju i one koje se bave infrastrukturom, pa i distribucijom energije, ovo je vrlo verovatno. Pored navedenog, veliki problem predstavlja i kineska piraterija poznatih robnih marki, čime se ugrožava pravo intelektualne svojine. Kako bi se to na neki način rešilo Kina je primljena u STO (Svetsku trgovinsku organizaciju), ali to nije rešilo problem, koji je prisutan zahvaljujući prvenstveno odličnoj obaveštajnoj službi, koja je sposobna da pribavi informacije o svakom proizvodu koji zanima kinesku privredu. [5, str. 21]

ZAŠTITA OD EKONOMSKE ŠPIJUNAŽE

Pitanje zaštite informacija postaje sve aktuelnije, kako u privatnom životu, tako i u politici, privredi, finansijama i drugim oblastima ljudske delatnosti. Biznismeni, bankari, preduzimači raznih profila, političari, pa i privatna lica, stalno se sreću sa problemom "oticanja informacija" prema neovlašćenim korisnicima. Kao posledica, raskidaju se i ne ispunjavaju ugovori, krše obećanja i ignorišu zahtevi, za mnogo šta se troši nepotreban novac ili se izdvajaju nepotrebna sredstva. Jednom rečju, neposlovnost, zbog neobaveštenosti ili zbog "oticanja" informacija, postaje ozbiljan problem. Na Zapadu, stoga, često se koristi izreka: "Najskuplja stvar na svetu je informacija". [2, str. 154]

Zaštita od ekonomske špijunaže je jedno od najaktuelnijih bezbednosnih pitanja danas. Mnoge vlade i kompanije više se bave formiranjem službi i sistema zaštite od ekonomske špijunaže, nego formiranjem istih za vršenje špijunaže drugih država i kompanija. Richard Eells, predavač s Kolumbijskog univerziteta, proučavao je sisteme “kompanijski službi sigurnosti” i utvrdio je da kompanije uglavnom bolje čuvaju svoje tajne, nego vlade. Razlog tome između ostalog je i to (kako navodi autor) što globalne kompanije imaju komunikacijsku strategiju...sličnu strategiji nacionalnih država.

Obzirom, da je ekonomska špijunaža i globalni i unutrašnji problem, zaštita od ekonomske špijunaže može se ostvarivati na međunarodnom i nacionalnom nivou. Međunarodna zaštita od ekonomske špijunaže može se sprovoditi na užem regionalnom i najširem univerzalnom planu, koji se ostvaruje kroz sistem UN-a. Za razliku od uže regionalne zaštite špijunaže koja se konstituisala i razvila na zavidnom nivou, univerzalna zaštita od ekonomske špijunaže je tek u začetku. Kada je u pitanju sama unutrašnja, odnosno nacionalna zaštita od ekonomske špijunaže nju sprovode nacionalne države u kojima se nalaze sedišta matičnih kompanija kao i zemlje primaoci njihovih poslovnih jedinica. [6, str. 117]

Unutrašnja zaštita od ekonomske špijunaže može se sprovoditi na dva načina, jedan je onaj koji sprovode same multinacionalne kompanije, a drugi koji sprovode nacionalne države kroz inkriminisanje i krivično-pravno sankcionisanje ekonomske špijunaže.

Svaka ozbiljna kompanija ima sopstvenu službu bezbednosti kojoj se, između ostalih, poverava zaštita od otkrivanja i odavanja trgovačkih i industrijskih tajni. Brojnost jedne takve službe u kompaniji zavisi ne samo od njene veličine, nego i od

činjenice koliko je ta kompanija izložena špijunskim aktivnostima. Tako je, na primer, odeljenje službe sigurnosti Verkschutr-Bayerovih tvornica, stvoreno odlukom saveta uprave 1920. godine, kada je u samom Leverkusenu radilo preko 30.000 osoba, od čega je oko 1/3 istih bilo zaduženo za poslove sprečavanja otkrivanja i odavanja trgovačkih i industrijskih tajni. Multinacionalna kompanija ITT, danas ima razvijeniju obaveštajnu službu, nego neka visoko razvijena zemlja, a po svojoj specifičnosti u nekim slučajevima nadmašuje i čuvenu američku CIA. Stoga se, sa pravom, za tu kompaniju govori da je država u državi.

Zaštita koju sprovode multinacionalne kompanije preko svojih posebnih službi, uglavnom su preventivnog karaktera. Mnoge velike multinacionalne kompanije uporedo sa odeljenjima za istraživanje razvijaju i posebne kontrašpijunske službe. Od svih obrazovnih profila, kompanije u svoje službe zaštite od špijunaže najviše žele da zapošljavaju bivše agente FBI i CIA koji raspolažu navikama i bogatim špijunaškim iskustvom. Osim toga, oni imaju i neophodne veze sa različitim strukturama koje su od neposredne koristi i značaja za različite špijunske i antišpijunske aktivnosti. Pored navedenog, neke od multinacionalnih kompanija između sebe zaključuju džentlmenške sporazume o neprimamljivanju zaposlenih, te o uzajamnom izdavanju agenata koji su doživeli fijasko.

Pored zaštite od ekonomske špijunaže koje preduzimaju same multinacionalne kompanije, posebnu vrstu kontrole i zaštite od ekonomske špijunaže pružaju države. Država zaštitu i kontrolu od ekonomske špijunaže pre svega vrši donošenjem odgovarajućih zakonskih propisa (građansko-pravne, administrativno-pravne i krivično-pravne prirode), a u izvesnim situacijama to čini i putem posebnih individualnih ugovora.

Kada se o ovoj vrsti zaštite govori kroz prizmu normi građanskog prava, uglavnom se misli na propise koji regulišu pitanje naknade štete usled jedne takve učinjene radnje. To su najčešće norme koje regulišu uopšteno institut naknade štete. Kada su u pitanju propisi administrativno-pravne prirode koji se bave špijunažom, oni bi se uslovno mogli podeliti u dve grupe. Prvu grupu propisa čine propisi koji regulišu ulove ulaska kapitala, tj. ulaganja multinacionalnih kompanija, kontrolu njihovog poslovanja i kontrolu dobiti. Drugu grupu propisa administrativno-pravne prirode čine propisi koje se neposredno tiču same zaštite informacija i podataka koji su od interesa za špijunažu. [6, str. 129]

Posebna i najvažnija zaštita od ekonomske špijunaže izražena kroz pravnu regulativu, vrši se putem krivično-pravnih normi. Ovaj vid zaštite ostvaruje se na dva načina, kroz nacionalno krivično zakonodavstvo različitih zemalja, i kroz norme međunarodnog krivičnog prava. Norme međunarodnog krivičnog prava iz pojedinih oblasti uveliko su uhvatile korena u pogledu svoje egzistencije i postaju sve više primenjive. Dok, kada su u pitanju nacionalna krivična zakonodavstva zemalja, sam način regulisanja i formulacija odredbi različita je od države do države. Razlike postoje ne samo u nazivima krivičnih dela, već i u uslovima definisanja inkriminacije. Zbog tih razlika, u ovom radu razmatraćemo zaštitu od ekonomske špijunaže na primerima nekoliko različitih zemalja, odnosno pravnih sistema.

SAD su od davnina suočene sa problemom ekonomske špijunaže, u tom smislu one i tradicionalno krivično-pravnim normama inkriminišu ponašanja koja su neposredno vezana za ekonomsku špijunažu. Zaštitu od ekonomske špijunaže krivično pravo

SAD pruža kako kroz federalne propise, tako i kroz pojedine krivične zakone samih država članica. Prema saveznom zakonu br. 24. od 15. juna 1917. godine, predviđeno je kao kažnjivo krivično delo špijunaže u glavi I gde je i propisano koji podaci se štite, s tim što su isti određeni kroz nabrojanje zaštićenih mesta. Tako su, na primer kao zabranjena mesta proglašena: mornarička brodogradilišta, mornaričke baze, podmorničke baze, stanice za snabdevanje gorivom, utvrđenja, baterije, tvornice i druga mesta, bilo da su to završeni objekti ili tek u izgradnji (citirani zakon čl. 1.). Dalje, saveznim zakonom br. 418. od 12. 8.1938. godine, sankcionisano je pravljenje fotografija, nacрта ili karata o bitnim odbrambenim uređajima i opremi suvozemne vojske i ratne mornarice. Saveznim zakonom br. 513. od 13. 8. 1950. godine inkriminiše se otkrivanje informacija u vezi sa kriptografskim sistemima i obaveštajnom delatnošću SAD-a u vezi sa prenosom vesti. U krivičnim zakonima pojedinih država SAD-a sreću se takve odredbe kojima se direktno ili indirektno sankcioniše radnja koja se može podvesti pod pojam ekonomske špijunaže. Tako, na primer savezna država Arkanzas je donela 1987. godine krivični zakon u kome su sadržane i odredbe koje se odnose na zaštitu od ekonomskog kriminaliteta, između ostalog je sankcionisan i kompjuterski prestup, pri čemu se kao inkriminisane radnje tretiraju svi "namerni, svesni i neovlašćeni pristupi kompjuterima, kompjuterskom sistemu, komunikacionoj mreži ili podacima". Sličan zakone donele su federalne države Florida, Virdžinija i Kalifornija. Obzirom, da su američke kompanije sve više žrtve špijunskih aktivnosti, naročito onih koje dolaze iz Kine, 2013. godine SAD su donele strategiju borbe protiv industrijske špijunaže čije su žrtve američka preduzeća. Najava novih mera došla je u trenutku objave izveštaja američke kompanije za bezbednost na internetu koja optužuje kinesku vojsku da kontroliše stotine, pa i hiljade informatičkih pirata koji su među najzloglasnijim na svetu i čiji napadi su nedavno bili upereni protiv novina, društva i agencija američke vlade. Bitna karakteristika američkog krivičnog zakonodavstva je da se pri inkriminaciji precizno navodi šta se štiti i određuju zone zabranjenih mesta. No, pored takvog načina, prisutan je i formalno-objektivni način određivanja zaštitnog objekta, a to su svi podaci koje vlada SAD-a označi kao poverljive ili tajne u pogledu širenja ili distribucije, a iz razloga nacionalne bezbednosti. [2, str. 15]

Francuska kao vodeća zemlja u zaštiti od ekonomske špijunaže, kroz svoje krivično zakonodavstvo pruža zaštitu od ekonomske špijunaže kroz više odredbi odnosno dela. Ta dela data su razmerama odredbi Krivičnog zakonika od 1810. godine (Code penal) sa izmenama i dopunama od juna 1940. godine i Vojnog krivičnog zakonika za kopnenu vojsku od 1928. godine sa izmenama i dopunama od 17.2.1958. godine. Tako je naznačena inkriminacija u krivičnom zakoniku obuhvaćena krivičnim delima izdaje (čl. 76), odavanje tajni nacionalne odbrane (čl. 78), ugrožavanje spoljne bezbednosti države (čl. 81, 82), povreda spoljne bezbednosti za vreme rata (čl. 83), kao i u izvesnoj meri inkriminacijama izdaje (čl. 235) i saradnje sa neprijateljem (čl. 236) u Vojnom krivičnom zakonu. Od svih naznačenih dela najobuhvatniju inkriminaciju ekonomske špijunaže daje čl. 78. KZ koji kao delo sankcioniše odavanje ili nedozvoljeno pribavljanje obaveštenja vojnog, diplomatskog, ekonomskog ili industrijskog karaktera, a koji podaci mogu biti u obliku crteža, planova, nacрта, skica, pisanih stvari, fotografija i sl. U francuskom

krivičnom zakonodavstvu pored navedenog, zaštitu od ekonomske špijunaže nalazimo u krivičnim delima koja po svojoj kvalifikaciji ulaze u sferu zaštite podataka vezanih za intimnost ličnosti. Tako je ista radnja inkriminisana u delima povrede tajnosti prepiske (čl. 187), zaštite profesionalne tajne (čl. 378) i zaštita fabričke tajne (čl. 418). Ovde je posebno interesantno navesti krivično delo odavanja fabričke tajne (čl. 418). U izmenama KZ- a koje potiču iz 1988. godine, polje zaštite je prošireno (Chapitre III) tako što je sankcionisano i "neautorizovan pristup kompjuterskim podacima i sistemima za automatsku obradu podataka, kao i krivotvorenja svakog oblika kompjuterizovanih dokumenata". Pored navedenih zakona, koji na neposredan i posredan način regulišu zaštitu od špijunaže, postoje i drugi propisi koji se bave ovom problematikom.

Krivično zakonodavstvo Ruske federacije posebnu pažnju posvećuje ekonomskoj špijunaži. U Ruskoj federaciji, zaštita od ekonomske špijunaže obuhvaćena je kroz krivična dela predviđena u Krivičnom zakonu još iz 1960. godine. Tako je , kao samostalno krivično delo špijunaže bilo predviđeno u čl. 65. KZ. Pored navedenog krivičnog dela koje se direktno odnosilo na špijunažu, KZ-om je nizom članova neposredno regulisano pitanje špijunaže. Tako, član 64. odnosi se na izdaju otadžbine, čl. 75. na odavanje državne tajne, čl. 76. na gubljenje dokumenata koji su državna tajna, čl. 84. odnosi se na iznošenje podataka izviđaja i istrage, i čl. 285. odnosi se na odavanje vojne tajne ili gubljenja dokumenata koji su vojna tajna iz čl. 285. KZ. Noveliranim krivičnim zakonom Ruske federacije ova zaštita je obuhvaćena čl. 276. gde je predviđena i visoka kazna. Tako pomenuti član propisuje da: „ predaja, isto tako skupljanje, krađa ili čuvanje u cilju predaje stranoj državi, stranoj organizaciji ili njihovim predstavnicima, podataka koji predstavljaju državnu tajnu, kao i predaju ili sakupljanje na zahtev strane obaveštajne službe drugih podataka radi njihovog korišćenja na štetu spoljne bezbednosti Ruske federacije, ako je ove radnje izvršio strani državljanin ili lice bez državljanstva, kažnjava se lišavanjem slobode u trajanju od deset do dvadeset godina". S druge strane, koliki se značaj pridaje ovoj materiji govori i činjenica da je Ruska federacija 2004. godine donela poseban federalni zakon o komercijalnoj tajni.

Na prostorima bivše Jugoslovenske države vršeno je inkriminisaje ekonomske špijunaže na različite načine. Po završetku II svetskog rata sankcionisanje delatnosti koja se mogla okarakterisati kao ekonomska špijunaža učinjeno je putem preuzetih pravila iz propisa pre rata. Donošenjem Krivičnog zakonika 2.3. 1951. godine delo ekonomske špijunaže uključeno je u inkriminaciju jednog generalnog krivičnog dela špijunaže predviđenog u članu 105. krivičnog zakonika. Tako je u citiranom članu predviđeno da: "ko poverljive vojne, ekonomske ili službene podatke ili dokumente saopšti ili preda stranoj državi, stranoj organizaciji, ili osobi koja im služi, ili ko ovakve podatke i dokumente pribavlja u nameri da ih preda stranoj državi, stranoj organizaciji ili osobi koja im služi, kazniće se strogim zatvorom najmanje tri godine ili smrtnom kaznom". Naznačeni zakon je 30.6.1959. godine pretrpeo izmene ali su formulacije naznačenih dela ostale ne promenjene. Donošenjem Ustava iz 1974. godine određena pravna regulativa, pa i iz ove oblasti, podeljena je između saveznog i republičkih nivoa. Tako je u krivičnom zakonu Jugoslavije od 28.9.1976. godine inkriminisano krivično delo špijunaže u članu 128., krivično delo odavanja državne

tajne u članu 129., krivično delo odavanja službene tajne u članu 183., i krivično delo odavanja vojne tajne u članu 224.

Krivično zakonodavstvo Srbije, takođe, ima tradiciju u inkriminisanju ponašanja špijunskog karaktera. Tako, u Krivičnom zakonu Srbije iz 1977. godine zaštita tajnih podataka pružena je kroz krivično delo odavanja i neovlašćenog pribavljanja poslovne tajne (čl. 141). Donošenjem krivičnog zakonika Republike Srbije 2005. godine, koji je stupio na snagu 1.1.2006. godine, zaštita podataka koji predstavljaju poslovnu (komercijalnu) tajnu pružena je kroz više predviđenih krivičnih dela. Najprecizniju zaštitu u tom pogledu daje član 240.- odavanje službene tajne koji u stavu 1. predviđa: “ko neovlašćeno drugom saopšti, preda ili na drugi način učini dostupnim podatke koji predstavljaju poslovnu tajnu ili ko pribavlja takve podatke u nameri da ih preda nepozvanom licu, kazniće se zatvorom od tri meseca do pet godina”. Ovaj vid zaštite pružen je i kroz inkriminaciju sadržanu u krivičnim delima protiv bezbednosti računarskih podataka čl. 298. – čl. 304., potom kroz krivično delo špijunaže iz člana 315., odavanja državne tajne čl. 316., zloupotreba monopolskog položaja čl. 232., i dr. Krivični zakonik Republike Srbije od 2005. godine pretrpeo je više izmena i dopuna do danas, a poslednja je bila 2012. godine. Međutim, članovi koji se odnose na krivična dela špijunaže nisu se menjali. [6, str. 130] Ovakvim pristupom krivično zakonodavstvo Srbije je u izvesnoj meri uspeo da zaokruži materiju koju je neophodno zaštititi u sistemu sve većeg nadiranja i bezkrupuloznosti ove nezakonite delatnosti. Ipak, krivično–pravna regulativa zasebno ne može obezbediti potpunu zaštitu u tom pogledu iz razloga što je neophodno raditi na preventivnim merama koje ne spadaju u isključivi domen krivičnog zakonodavstva već uopšte u domen kriminalističkih nauka. S druge strane, necelishodno je u samom krivičnom zakonodavstvu propisivati šta se sve može i treba smatrati poslovnom tajnom, jer to po našem mišljenju treba da reguliše poseban propis. U tom smislu bilo bi celishodno izvršiti uporedno-pravnu analizu drugih razvijenih zemalja i iskustva iz pravne regulative tih zemalja ubuduće koristiti na planu zaštite od ekonomske špijunaže na našim prostorima.

ZAKLJUČAK

Novi međunarodni ekonomski poredak je ne samo ideja već i kompleksan proces. U procesu njegove izgradnje inovacije i visoka tehnologija imaju posebnu ulogu. Međutim, te komponente zahtevaju ne samo velika finansijska sredstva već i visokokvalifikovane stručnjake i vreme posebno kada se radi o istraživanjima i eksperimentima. Da bi se to izbeglo pribegava se dobijanju podataka i na nelegalan način, tj. kroz postupke špijuniranja. U tome učestvuju ne samo pojedinci već i multinacionalne kompanije, pa i same države. Predmet interesovanja kreće se od stokova mineralnih sirovina, tehničko-tehnoloških inovacija pa do kosmičkih istraživanja.

Koliki značaj se posvećuje ovom fenomenu govori i činjenica da u mnogim zemljama postoje i posebne škole za obučavanje izvršilaca ekonomske špijunaže. U tome prednjače visoko-razvijene industrijske zemlje-SAD, Francuska Japan i dr.

Uporedo sa svim ovim, usavršavaju se i mehanizmi zaštite od ekonomske špijunaže. Zaštita značajnih informacija postaje sve neophodnija kako u privatnom životu tako i u politici, privredi, finansijama i drugim oblastima ljudske delatnosti. Ova zaštita postaje jedno od najaktuelnijih bezbednosnih pitanja danas. Ta zaštita se sprovodi kako putem odgovarajuće pravne regulative kroz krivično, upravno i građansko zakonodavstvo ali i kroz privatne sisteme obezbeđenja. Ipak, usavršavanje sistema zaštite u ovoj sferi nije samo stvar prestiža već je to prosto neophodno.

BIBLIOGRAFIJA

1. Duraković, A. (2007) „Razlika između poslovnog informacionog sistema i industrijske špijunaže“, *Tranzicija - Međunarodni naučno-stručni časopis za ekonomiju i politiku*, broj 19-20, Tuzla-Beograd
2. Combs, E. & Moorhead, J. (1992) *The Competitive Intelligence Handbook*. London: Scarecrow Press.
3. Petrović, Z. P. (2005) *Ekonomska špijunaža*, Beograd: Draslar partner.
4. Perry, S. (1995) *Economic Espionage and Corporate Responsibility*. Criminal Justice International 11.
5. Nešković, S. (2011) *Međunarodna ekonomska špijunaža*. Novi Sad: FIMEK.
6. Zindović, I. (2008) *Multinacionalne kompanije ekonomska špijunaža*. Kraljevo: Alisa Press.

RESUME

This paper, in a short manner, aims to show the problem of one segment of the modern international economic order. This problem is reflected by the activities of economic espionage. The new international economic order is not just an idea, but a complex process. In this process, innovation and high technology have a special role. However, these components require not only large financial resources, but also highly skilled professionals and time, especially when it comes to research and experiments. In order to receive such knowledge in a much cheaper way, organisations try to obtain data in an illegal manner, i.e. through the actions of spying. That involves not only individuals, but also multinational companies, including the state itself. The subject of interest ranges from stocks of mineral resources, technological innovation and to the cosmic research.

How much importance is given to this phenomenon shows the fact that in many developing countries there are special schools for training in economic espionage. The leaders in economic espionage are highly-developed industrial countries: the United States, France, Japan, etc.

Along with all this, mechanisms of protection against economic espionage are developed. Protection of important information is becoming increasingly necessary, as in private life and in politics, economy, finance and other areas of human activity. This protection becomes one of the most acute security issues today. This protection is carried out by legislative means through criminal, administrative and civil legislation, but also by private security systems. However, improvement of the system of protection in this area is not only a matter of prestige, it is simply a necessity.